

Tomasz Kalisz
ORCID: 0000-0002-9751-3616
Uniwersytet Wrocławski
tomasz.kalisz@uwr.edu.pl

Więzienie jako kara kryminalna Kilka uwag o współczesnych problemach izolacji penitencjarnej

<https://doi.org/10.19195/2082-4939.14.10>

Prison as a criminal punishment: A few remarks
on contemporary problems of penitentiary isolation

Abstract

The penalty of imprisonment must be applied very carefully and taking into account all the costs and negative consequences of isolation and assuming limited possibilities to achieve social rehabilitation goals. This does not imply that this form of criminal law reaction to prohibited acts should be abandoned. The need to reform the penalty of deprivation of liberty and to seek effective organizational forms for penitentiary systems should be confirmed by the size of the population of criminally incarcerated people around the world, and especially the trends in this area. Criticism of punishments based on isolation often boils down to low effectiveness, high economic and social costs and a number of negative consequences in the individual sphere, directly related to very deep interference in the sphere of human rights and freedoms. In practice, we are dealing with a clear paradox consisting in the creation of a repressive institution in its real character and a social rehabilitation institution in the space of expectations.

Keywords

imprisonment, isolation, prisonization, prison costs

Kara pozbawienia wolności jest przedmiotem zdecydowanej krytyki, która w ostatnim czasie tylko przybiera na sile. Doświadczenia związane z tą postacią reakcji na przestępstwo oraz wyzwania współczesności skłaniają nas bowiem do poszukiwania bardziej racjonalnych, a zwłaszcza efektywnych form wykonywania sankcji opartych na formach i środkach unikających izolacji. Krytyka pozbawienia wolności stała się podstawą do formułowania postulatu rezygnacji, względnie znaczącego ograniczenia stosowania kar izolacyjnych (tak zwany postulat *ultima ratio* kary pozbawienia wolności)¹. Należy przy tym wskazać, że kara ta często jest symbolem represji karnej, co przekłada się na zasadniczo krytyczne oceny całego systemu prawnokarnej reakcji na czyny zabronione.

Akcentując niebezpieczeństwa izolacji, a w ich perspektywie, mówiąc o poważnym kryzysie współczesnego systemu karnego, wskazuje się pragmatyczną nieefektywność (przejawiającą się rosnącymi wskaźnikami recydywy) oraz podnosi trudny do zaakceptowania z punktu widzenia ideologicznego problem niehumanitarnego wymiaru tego typu kar. Współczesny człowiek funkcjonuje wszak w bardzo gęstej sieci interakcji, poddawany jest najczęściej szerokiej gamie bodźców informacyjnych, a jednocześnie w kontekście indywidualnym niezwykle intensywnie odczuwa potrzebę wolności. Ścierająca się wizja narzędzi stałej kontroli i koncepcja *permissive society*, domagająca się uwolnienia człowieka od wszelkich więzi krępujących jego życie, mocno oddziałuje na filozofię karania. Trzeba jednak dodać, że współczesny wymiar kary pozbawienia wolności z całą pewnością nie jest surowszy niż w przeszłości, aczkolwiek w perspektywie rozbudowania obszaru wolności indywidualnej praktyka wykonywania kary pozbawienia wolności jawi się jako o wiele bardziej opresyjna niż dawniej. Perspektywa pozaprawna, zwłaszcza konteksty socjologiczne, psychospołeczne i filozoficzne, uwypuklają, że indywidualne odczucia osoby pozbawionej wolności najbardziej dotyka to, że utrata wolności nie jest pozytywnym impulsem zmiany (szansa na resocjalizację), tylko negatywnym elementem stygmatyzacji, pozbawiającym jednostkę jednego z najważniejszych atrybutów człowieczeństwa w postaci życia osobowego — swobody decydowania o swoim losie.

Krytyka kar opartych na izolacji często sprowadza się do niskiej efektywności, wysokich kosztów ekonomicznych i społecznych oraz licznych negatywnych następstw w sferze indywidualnej, bezpośrednio związanych z bardzo głęboką ingerencją w sferę praw i wolności człowieka. W perspektywie socjologicznej mocno krytykowany jest także sam schemat organizacyjny więzienia jako organizacji, która stwarza rodzaj odrębnego świata, rządzącego się własnymi prawami i odseparowanego od reszty społeczeństwa². W praktyce mamy więc do czynienia z wyraźnym paradoksem, polegającym na stworzeniu instytucji represyjnej w jej rzeczywistym charakterze i resocjalizacyjnej w przestrzeni oczekiwań (związanej z oczekiwaniem pełnej społecznej readaptacji skazanego).

Kara pozbawienia wolności postrzegana przez pryzmat jednostki poddanej procesowi izolacji otwiera jeden z najtrudniejszych obszarów dyskusji o negatywnych

¹ A. Marek, *Funkcje kary pozbawienia wolności na tle zmian polityki karnej*, [w:] *X lat obowiązywania kodeksu karnego wykonawczego*, red. S. Lelental, G.B. Szczygieł, Białystok 2010, s. 70.

² E. Goffman, *Charakterystyka instytucji totalnych*, [w:] *Elementy teorii socjologicznych*, wyb. W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki, red. W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, Warszawa 1975, s. 150–151.

następstwach tej formy prawnokarnej reakcji na czyny zabronione. Badając proces izolacji więziennej, której przymusowo zostaje poddany przestępca, bardzo mocno podkreśla się nieadekwatność stworzonych tam warunków do wymogów prawidłowego funkcjonowania psychicznego i fizycznego jednostki. W zakładach karnych częściej niż w normalnych środowiskach występują bowiem negatywne zmiany w psychice człowieka, zakłócenia w sferze świadomości, uczuć i procesu podejmowania decyzji, co w konsekwencji nierzadko prowadzi do zaburzeń zachowań³.

Co istotne, każda jednostka przeżywa w indywidualny sposób pobyt w zakładzie karnym. Dotkliwa jest utrata dotychczasowej pozycji materialnej, rodzinnej, środowiskowej, prestiżowej itp. Każdy skazany jest uczestnikiem tej utraty, swoistej przemiany zmierzającej do konfrontacji z nowym układem społecznym i relacjami indywidualnymi. Życie w warunkach izolacji penitencjarnej mocno pogłębia przy tym proces indywidualizacji przeżyć człowieka, silniej zaczynają też działać mechanizmy dośrodkowe. W normalnym środowisku, na wolności, człowiek konfrontuje się w szerokim, otwartym kontekście, w którym uogólnienia, porównania mają za punkt odniesienia wiele innych grup odniesienia. Skazany jest w zupełnie odmiennym położeniu — wtrącony do więzienia, poddawany izolacji przestrzennej i społecznej, zostaje przesunięty do bardzo zawężonego kontekstu grupy dewiacyjnej — kryminalistów. Jego przeżycia w wyniku tego ścieśnienia nabierają szczególnie jaskrawych cech indywidualnych. Zawężona do grup przestępczych perspektywa często staje się dla skazanego źródłem trudnych procesów i przeżyć psychicznych, pełnym rozgoryczeniem, leków, ambiwalencji i uproszczeń. Z utratą wolności sprzężone są liczne dodatkowe dolegliwości. Jedną z nich jest przymusowe, ciągłe i całkowicie pozbawione intymności życie z innymi skazanymi w środowisku zakładu karnego⁴.

Człowiek współczesny funkcjonuje w bardzo rozwiniętym systemie interakcji społecznych, zawodowych i towarzyskich, mocno oddziałujących na jego osobowość. W tym konglomeracie zależności i relacji nieustannie staramy się o zachowanie autonomiczności, pielęgnujemy swój indywidualizm, afirmujemy swoją odrębność, wyjątkowość. Tymczasem kara pozbawienia wolności podporządkowana jest wymaganom regulaminu, nastawionym przede wszystkim na zapewnienie skutecznej izolacji skazanego od świata zewnętrznego i wyegzekwowanie przestrzegania dyscypliny.

Zakład karny to swoisty układ ról społecznych tworzących określony system stratyfikacyjny, specyficzny twór kulturowy ze szczególnymi systemami norm i wartości, w ramach których mamy do czynienia ze ścisłym systemem przepisów, stanowisk, ról, sankcji i instytucji ustalonych na drodze prawnej. W praktyce jest to bardzo rozległa sieć norm formalnych reglamentujących niezwykle szczegółowo niemal wszystkie zachowania uczestników organizacji, jaką jest zakład karny — personelu i skazanych.

W tej perspektywie indywidualizm człowieka poddany jest zupełnie przeciwstawnemu oddziaływaniu, nie ma tu miejsca na afirmację swego statusu osobowego, a dehumanizacyjna rola izolacji penitencjarnej wtłacza skazanego w bardzo trudny do zaakceptowania z punktu widzenia psychologicznego schemat przypisania roli

³ B. Waligóra, *Funkcjonowanie człowieka w warunkach izolacji więziennej*, Poznań 1974.

⁴ K. Miszewski, *Funkcjonowanie w izolacji więziennej skazanych na ekstremalnie długie kary pozbawienia wolności a szansa na udaną readaptację po zwolnieniu*, „Szkoła Specjalna” 2021, nr 1, s. 17–18.

skazanego — ubranego w uniform więzienny i wykonującego te same czynności co wszyscy skazani. Towarzyszy temu świadomość, że skazany został wtrącony do więzienia na skutek działania zewnętrznej, heteronomicznej siły (skazującego wyroku sądu, wydanego w imieniu tak zwanego zdrowego społeczeństwa). Toteż — i to niezależnie od oceny swojego czynu — każdą chwilę trwającego przymusu i izolacji skazany przeżywa boleśnie, jako doznanie całkowicie pozbawione udziału jego własnej woli, bez poszanowania dla jego wolności⁵.

Izolacja buduje nowy status osobowy jednostki — z człowieka wolnego przekształca go w skazanego. Dzieje się to w jego ocenie na zasadzie przemocy, która w konsekwencji tego przypisania staje się stałym udziałem skazanego. Atmosfera przemocy to nie tylko początek izolacji, ale w istocie cały jej przebieg. Przemoc jest wszechobecna w zakładach karnych, towarzyszy skazanym na każdym kroku, przenika całe ich życie⁶. Skazany ma ponadto świadomość absolutnej niezmienności środowiska i ludzi, z którymi musi egzystować dniem i nocą. To przymusowe położenie staje się zarzewiem ciągłych konfliktów i osobistych dramatów — sytuacją destabilizującą komfort życia psychicznego⁷.

W trakcie odbywania kary pozbawienia wolności może występować bardzo silna deprywacja sensoryczna i informacyjna, polegające na ograniczeniu lub zupełnym odcięciu określonych bodźców oddziałujących na zmysły wzrokowe, słuchowe i inne. Deprywacji ulegają też potrzeby samorealizacji, poczucia własnej wartości, bezpieczeństwa, miłości, przyjaźni, stowarzyszenia i kontaktów z otoczeniem, a nawet zespół potrzeb estetycznych i twórczych⁸. Pojawić się może natomiast poczucie zagrożenia własnej osoby, a w przypadkach intensywniejszych objawów spadek sprawności intelektualnej, zmniejszenie koncentracji uwagi, stereotypia oraz utrata poczucia rzeczywistości⁹. Nie możemy także zapominać o problemach seksualnych więźniów. Przedłużająca się sytuacja deprywacji seksualnej — przy monotonii wrażeń i wspomnieniach wcześniejszych doświadczeń seksualnych — przyczynia się do wzrostu napięcia seksualnego i popycha więźniów do poszukiwania zastępczych sposobów jego rozładowania¹⁰.

Omawiając psychologiczne następstwa izolacji penitencjarnej, należy także zwrócić uwagę na procesy stygmatyzacji, standaryzacji, degradacji i depersonalizacji, które z różnym nasileniem dotyczą w większości skazanych — taki podział tych procesów sugeruje Mieczysław Ciosek¹¹. Stygmatyzacja jest procesem instytucjonalnego naznaczenia skazanego, w którym utrata wolności jest formą moralnego odrzucenia i potępienia przez wolne społeczeństwo. Silny efekt etykietyzacji

⁵ B. Wojciszke, *Psychologia społeczna*, Łódź 2019, s. 243.

⁶ E. Aronson, J. Aronson, *Człowiek istota społeczna*, przeł. J. Radzicki, Warszawa 2012, s. 257–261.

⁷ B. Kwiatkowski, *Przeżycia traumatyczne osób pozbawionych wolności i ich konsekwencje: funkcjonalne wsparcie psychologiczne i społeczne dla osadzonych po doznanej traumie*, „Polskie Forum Psychologiczne” 27, 2022, nr 2, s. 206–210.

⁸ I. Niewiadomska, *Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności*, Lublin 2007, s. 178–181.

⁹ P. Perska, P. Stępiak, *Zdrowie a funkcjonowanie skazanego w zakładzie karnym*, „Pielęgniarstwo Polskie” 2014, nr 1 (51), s. 56–57.

¹⁰ T. Kolarczyk, *Psychologia penitencjarna*, Warszawa 1980.

¹¹ M. Ciosek, *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa 2001, s. 216–231.

skazanego towarzyszy mu przez cały okres uwięzienia, a nierzadko również po wyjściu na wolność; przypomina człowiekowi, że utracił status normalnego obywatela i został zaliczony do kategorii dewiacyjnej, jaką są przestępcy. Kolejny proces — standaryzacja — jest konsekwencją swoistej uniformizacji społeczności więziennej, wynikającej z regulaminu więziennego: te same ubrania, sprzęt kwaterunkowy, posiłki, jednakowy sposób zaspokajania podstawowych potrzeb. Standaryzacja życia więziennego klóci się z naturalną cechą każdego człowieka, jaką jest indywidualizm, a w konsekwencji wywołuje niepokój, poczucie zagrożenia, a także gwałtowne reakcje, których celem jest zwrócenie uwagi innych na siebie i swoją odrębność. Z kolei proces degradacji wiąże się z tym, że człowiek pozbawiony wolności często staje się przedmiotem manipulacji zarówno ze strony administracji, jak i współwięźniów. Na proces ten składają się wcale nierzadkie w warunkach izolacji penitencjarnej sytuacje poniżania, upokarzania i znieważania godności własnej. Ostatni proces — tak zwanej depersonalizacji — oznacza zaś subiektywne doznanie wewnętrznej zmiany przeżywanej jako poczucie obcości lub wręcz nierealności siebie. Doznania te występują u ludzi zdrowych w warunkach silnego stresu lub w długotrwałych trudnych sytuacjach. Postępowi procesowi depersonalizacji w więzieniu sprzyjają takie konsekwencje izolacji, jak zawieszenie na przyszłość planów osobistych dotyczących życia rodzinnego i zawodowego, pozbawienie możliwości podejmowania dobrowolnych decyzji i brak potrzeby planowania działań codziennych, które niemal zawsze wyznacza za skazanego administracja penitencjarna¹².

Kara pozbawienia wolności musi być zatem stosowana bardzo ostrożnie i z uwzględnieniem wszystkich kosztów i negatywnych następstw izolacji, a także przy założeniu ograniczonych możliwości osiągnięcia celów resocjalizacyjnych. Nie oznacza to, że należy zrezygnować z tej formy prawnokarnej reakcji na czyny zabronione. O potrzebie reformowania kary pozbawienia wolności i poszukiwania skutecznych form organizacyjnych dla systemów penitencjarnych powinny jednak przekonywać rozmiary populacji osób karnie izolowanych na całym świecie, a zwłaszcza tendencje w tym zakresie. W perspektywie przedstawionych w dalszej części opracowania danych trzeba bowiem stwierdzić, że kara pozbawienia wolności długo jeszcze będzie postrzegana jako sankcja powszechna i absolutnie niezbędna w zwalczaniu przestępczości¹³.

Reformy penitencjarne muszą także brać pod uwagę problem stale zmniejszającej się efektywności kary pozbawienia wolności mierzony powrotnością do przestępstwa (odnotowujemy wyraźny wzrost liczby recydywistów w populacji skazanych na całym świecie). Niska efektywność kary pozbawienia wolności, jej ekonomiczne koszty, wymiar społecznych zakłóceń i kwestie czysto personalne skazanych to stały element

¹² K. Miszewski, M. Miałkowska-Kozaryna, *Dyskusja wokół problemu prizonizacji na kanwie badań własnych*, „Resocjalizacja Polska” 19, 2020, s. 321–324.

¹³ T. Kalisz, *Kara pozbawienia wolności z perspektywy rozważań teleologicznych dotyczących wymiaru i wykonania kary*, [w:] *Prawo karne wykonawcze w systemie nauk kryminologicznych. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Leszka Boguni*, red. T. Kalisz, Wrocław 2011, s. 228–229. Problem roli kary pozbawienia wolności w przestrzeni polityki kryminalnej w naszym kraju, zarówno w przeszłości, jak i obecnie, szczególnie analizuje Teodor Szymanowski, *Przemiany systemu penitencjarnego w Polsce*, Warszawa 1996; T. Szymanowski, *Polityka karna i penitencjarna w Polsce w okresie przemian prawa karnego*, Warszawa 2005.

współczesnych rozważań dotyczących kary pozbawienia wolności. Systemy penitencjarne muszą się też borykać z problemem tak zwanej kompresji populacji osadzonych. Zmniejszający się w strukturze skazań procentowy udział bezwzględnej kary pozbawienia wolności (nie zawsze przekładający się na zmniejszenie ogólnych rozmiarów populacji osadzonych) w praktyce oznacza, że na terenie zakładów karnych gromadzą się skazani o najgorszej prognozie społecznej — głęboko zdemoralizowani, skazani za najpoważniejsze przestępstwa (w ostatnim okresie zauważamy wyraźny wzrost skazanych za przestępstwa terrorystyczne). Wynika z tego potrzeba istotnych zmian w zakresie funkcjonowania systemów penitencjarnych. Powinny one dotyczyć zwłaszcza aspektów ochronnych, modelu oddziaływania penitencjarnego, zwiększenia instrumentów terapeutycznych w toku wykonywania kary pozbawienia wolności czy instytucjonalnych rozwiązań w zakresie pomocy postpenitencjarnej.

Aktualnie rozmiar populacji osadzonych, a przede wszystkim trend z ostatnich 20 lat, przedstawiają mało optymistyczny obraz. Szacowana na podstawie danych gromadzonych przez Institute for Criminal Policy Research w Londynie populacja skazanych na świecie oscyluje w granicach 10,77 miliona osób. W tym największe systemy penitencjarne na świecie to liczące 2,2 miliona USA, 1,69 miliona Chiny, 811 tysięcy Brazylia, 478 tysięcy Indie, 471 tysięcy Rosja, 309 tysięcy Tajlandia, 291 tysięcy Turcja, 266 tysięcy Indonezja, 220 tysięcy Meksyk, 189 tysięcy Iran i Filipiny z 165 tysiącami osób¹⁴. Krajami o najwyższym wskaźniku populacji więziennej — czyli liczbie osadzonych na 100 tysięcy ludności kraju — są Stany Zjednoczone (629 na 100 tysięcy), a następnie Rwanda (580), Turkmenistan (576), Salwador (564), Kuba (510), Palau (478), Brytyjskie Wyspy Dziewicze (447), Panama (436), Saint Kitts i Nevis (423), Grenada (413), Tajlandia (412), Wyspy Dziewicze Stanów Zjednoczonych (394), Bahamy (392), Urugwaj (383) i Brazylia (381). Światowy wskaźnik populacji więźniów, oparty na szacunkach Organizacji Narodów Zjednoczonych dotyczących poziomu populacji w poszczególnych krajach, wynosi 140 na 100 tysięcy.

Przy tym o ile populacja całej planety na dziś w relacji do 2000 roku wzrosła o 30%, o tyle populacja skazanych mężczyzn w tym samym okresie urosła aż o 22%. Bardzo znamieny jest też wzrost populacji kobiet, który osiągnął w tym czasie 60%. W liczbach bezwzględnych oznacza to, że aktualnie w instytucjach izolacyjnych na całym świecie przebywa około 740 tysięcy kobiet¹⁵. Kobiety i dziewczęta stanowią 6,9% populacji więziennej na świecie. W krajach afrykańskich odsetek osadzonych kobiet wynosi 3,3%, w Europie jest to 5,9%, 6,7% w Oceanii, 7,2% w Azji i aż 8% w obu Amerykach (w tym znaczny udział mają USA, wskaźnik dla obu Ameryk liczonej bez Stanów Zjednoczonych wynosi 5,5%). W kilkunastu państwach na świecie udział procentowy kobiet w populacji skazanych przekracza nawet 10%. Te z najwyższym odsetkiem kobiet to: Hongkong-Chiny (19,7%), Katar (14,7%), Makau-Chiny (14,1%), Laos (13,7%), Birma (12,3%), Wietnam (12,1%), Brunei Darussalam (11,9%),

¹⁴ R. Walmsley, H. Fair, *World Prison Population List*, Institute for Crime & Justice Policy Research, https://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/world_prison_population_list_13th_edition.pdf (dostęp: 21.07.2023).

¹⁵ R. Walmsley, H. Fair, *World Female Imprisonment List. Women and Girls in Penal Institutions, Including Pre-Trial Detainees/Remand Prisoners*, Institute for Crime & Justice Policy Research, https://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/world_female_imprisonment_list_5th_edition.pdf (dostęp: 21.07.2023).

Zjednoczone Emiraty Arabskie (11,7%), Tajlandia (11,5%) i Gwatemala (11,3%). W USA ten wskaźnik wynosi 10,2% (w liczbach bezwzględnych daje to 211 375 skazanych, natomiast wskaźnik prizonizacji wynosi 64,2). W Europie liderem w tej klasyfikacji jest Białoruś 10,8% (2834 skazane, wskaźnik prizonizacji 30,1). Do licznych populacji w tej „kategorii” należy także zaliczyć: Rosję — 8,4% (39 120 skazanych, wskaźnik prizonizacji 27,1), Czechy — 8,35% (1598 skazanych, wskaźnik prizonizacji 14,9), Węgry — 7,5% (1419 skazanych, wskaźnik prizonizacji 17,7), Hiszpanię — 7,1% (3925 skazanych, wskaźnik prizonizacji 8,3), Francję — 3,6% (2928 skazanych, wskaźnik prizonizacji 4,5), Niemcy — 5,6% (3141 skazanych, wskaźnik prizonizacji 3,8) oraz Polskę 4,8% (3486 skazanych, wskaźnik prizonizacji 9,3).

Tabela 1. Rozmiary populacji osadzonych w wybranych państwach na świecie w latach 2000–2021

Państwo	Populacja osadzonych (dane na 2020 lub 2021 rok)	Populacja mieszkańców w państwie (dane na 2020 lub 2021 rok) [w mln]	Współczynnik prizonizacji (dane na 2020 lub 2021 rok)	Wyszczególnienie w latach	Populacja osadzonych	Współczynnik prizonizacji
USA	2 068 800	329,10	629	2000	1 937 482	683
				2005	2 195 471	739
				2010	2 270 142	731
				2015	2 166 600	672
Meksyk	220 866	130,39	169	2000	154 765	156
				2005	205 821	195
				2010	219 027	194
				2015	247 488	202
Brazylia	811 707	212,78	381	2000	232 755	133
				2005	361 402	193
				2010	496 251	253
				2015	698 618	335
Anglia i Walia	78 789	60,07	131	2000	64 602	124
				2005	75 979	142
				2010	84 725	153
				2015	85 626	148
Francja	62 991	65,27	119	2000	48 049	82
				2005	55 302	91
				2010	61 430	98
				2015	61 714	96
Niemcy	58 004	81,16	70	2000	70 252	85
				2005	78 664	95
				2010	69 385	85
				2015	61 733	75
Polska	71 907	37,76	190	2000	70 544	184
				2005	82 955	217
				2010	80 728	212
				2015	70 836	187

Państwo	Populacja osadzonych (dane na 2020 lub 2021 rok)	Populacja mieszkańców w państwie (dane na 2020 lub 2021 rok) [w mln]	Współczynnik prizonizacji (dane na 2020 lub 2021 rok)	Wyszczególnienie w latach	Populacja osadzonych	Współczynnik prizonizacji
Rosja	471 490	144,50	326	2000	1 060 404	729
				2005	763 115	532
				2010	864 197	609
				2015	671 649	466

Źródło: opracowanie własne na podstawie: R. Walmsley, H. Fair, *World Prison Population List*, Institute for Crime & Justice Policy Research, https://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/world_prison_population_list_13th_edition.pdf (dostęp: 21.07.2023).

Warto pokusić się o analizę trendów oraz ocenić zmiany współczynnika prizonizacji (liczba osadzonych na każde 100 tysięcy mieszkańców) w wybranych państwach. Redukcja populacji osadzonych w perspektywie ostatnich 20 lat jest udziałem kilku krajów (Rosja, Niemcy oraz Anglia i Walia). Widać także, z jak dużym trudem i powoli następują zmiany w USA oraz Polsce; nie wiemy zresztą, czy będzie to stały trend. W pozostałych przypadkach mamy do czynienia ze znaczącym wzrostem populacji osadzonych.

Ciekawie przedstawia się współczynnik prizonizacji w ujęciu kontynentalnym (zob. tabela 2). W takim zestawieniu — przy założeniu, że średnia światowa kształtuje się na poziomie 140 — wyniki, jakie osiągają kraje Ameryki Północnej i Południowej (376) oraz Europa (175), nie mogą być zadowalające. Ocena ta jest tym bardziej znamienna, gdy uwzględnimy, jak duży wysiłek podejmowany jest w Europie i USA w zakresie ograniczania izolacyjnych środków reakcji na przestępstwo. Przyrost osadzonych w wypadku Ameryki Północnej i Południowej, Azji oraz Australii wraz z Oceanią jest przy tym wyraźnie wyższy od ogólnych zmian w liczbie ludności (zob. tabela 3). W praktyce oznacza to systematyczny wzrost globalnej liczby osób umieszczanych w instytucjach izolacyjnych. Ten stan rzeczy musi kierować naszą uwagę na te zjawiska, co czyni dyskusje nad kondycją systemów penitencjarnych jeszcze ważniejszą i bardziej aktualną.

Tabela 2. Populacja osadzonych na świecie w rozbiciu na kontynenty (z uwzględnieniem współczynnika prizonizacji)

Kontynent	Populacja osadzonych w liczbach bezwzględnych (dane z 1.10.2021 roku)	Populacja mieszkańców ogólnie [w mln]	Współczynnik prizonizacji (liczba osadzonych przypadająca na każde 100 tys. mieszkańców)
Afryka	1 194 497	1302	92
Ameryka Północna i Południowa	3 859 690	1026	376
Azja	4 184 126	4477	93

Kontynent	Populacja osadzonych w liczbach bezwzględnych (dane z 1.10.2021 roku)	Populacja mieszkańców ogólnie [w mln]	Współczynnik przozonizacji (liczba osadzonych przypadająca na każde 100 tys. mieszkańców)
Europa	1 470 140	837	175
Australia i Oceania	62 751	42	146
Ogólnie	10 771 204	7687	140

Źródło: opracowanie własne na podstawie: R. Walmsley, H. Fair, *World Prison Population List...*

Tabela 3. Zmiany w populacji osadzonych na świecie w latach 2000 i 2021

Kontynent	Populacja osadzonych w 2000 roku	Populacja osadzonych w 2021 roku	Zmiana w relacji rok 2000 do roku 2021 [%]	Zmiana w zakresie ogólnych rozmiarów populacji na świecie między rokiem 2000 a 2021 [%]
Afryka	902 500	1 194 497	+32,4	+69,4
Afryka z wyłączeniem Rwandy	787 500	1 118 398	+42,0	–
Ameryka Północna i Południowa	2 690 300	3 859 690	+43,5	+23,6
Ameryka Północna i Południowa z wyłączeniem USA	752 818	1 790 890	+137,9	–
Azja	3 023 500	3 859 690	+38,4	+25,0
Azja z wyłączeniem Chin i Indii	1 324 014	2 015 526	+52,2	–
Europa	2 013 600	1 470 140	–27,0	+5,7
Europa z wyłączeniem Rosji	953 196	998 650	–4,8	–
Australia i Oceania	34 400	562 751	+82,4	+37,5
Ogólnie	8 664 300	10 771 204	+24,3	+28,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie: R. Walmsley, H. Fair, *World Prison Population List...*

Warto także dla zobrazowania problemu przytoczyć dane dotyczące kosztów wykonywania kary pozbawienia wolności. Nowoczesne systemy penitencjarne na całym świecie w praktyce bardzo dużo kosztują i — jak się wydaje — trudno spodziewać się redukcji w zakresie tych wydatków. Analiza polskich danych przedstawiona

w tabeli 4 ukazują systematyczny wzrost jednostkowych kosztów wydatkowanych na osadzonych. Obecnie wynoszą one 148,14 złotego dziennie, co w skali roku stanowi wydatek blisko 54 tysięcy złotych na jednego osadzonego. Trzeba oczywiście przy tym pamiętać, że wskazane wyliczenia to wynik podziału ogółu wydatków poniesionych przez więziennictwo przez średnią liczbę osadzonych. W tych kwotach mieszczą się zatem także wydatki związane z wynagrodzeniami funkcjonariuszy Służby Więziennej, bieżącymi remontami oraz techniczną obsługą obiektów, a nie tylko wydatki bezpośrednio związane ze skazanymi.

Warto podkreślić, że koszty te na tle danych europejskich (zob. tabela 5) oraz danych z USA nie są przesadnie wysokie. Średnia wartość dla Europy wynosiła w 2021 roku 116,07 euro na dzień, a mediana kształtowała się na poziomie 81,41 euro (Polska — 29,19 euro). Równie wysokie są koszty wykonania kary w USA, gdzie wydatki na jednego osadzonego wyniosły średnio 31,286 dolara w skali roku. Najmniej kosztował podatek skazany w Alabamie — 17,285 dolara. Najwyższe koszty zaś zanotowano w Nowym Jorku, gdzie w roku na jednego osadzonego należało wydać aż 60,076 dolara. Alaska, Kalifornia, Connecticut, Massachusetts, New Jersey, New York, Rhode Island i Vermont — w tych stanach wydatki na jednego więźnia przekraczały 50 tysięcy dolarów rocznie. W 18 stanach, głównie południowych, koszty te nie przekraczały natomiast 25 tysięcy dolarów. W pozostałych stanach koszty utrzymania jednego osadzonego w skali roku oscylowały w przedziale od 25 tysięcy do 50 tysięcy dolarów¹⁶.

Tabela 4. Wydatki na utrzymanie osadzonych w Polsce

Rok	Wydatki ogółem poniesione w danym roku [tys. zł]	Średnia liczba osadzonych	Wydatki na utrzymanie 1 osadzonego [w zł]		
			Dziennie	Miesięcznie	Rocznie
2008	2 393 958	85 920	76,13	2321,89	27 862,64
2014	2 719 671	78 987	94,00	2869,00	34 432,00
2016	2 774 506	71 456	106,00	3236,00	38 828,00
2018	3 127 507	74 077	115,67	3518,31	42 219,68
2020	3 473 924	70 716	134,59	4093,75	49 125,01
2022	3 920 816	72 513	148,14	4505,87	54 070,40

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zaczerpniętych z opracowywanych w Ministerstwie Sprawiedliwości przez Centralny Zarząd Służby Więziennej informacji o wykonywaniu kary pozbawienia wolności i tymczasowego aresztowania za lata 2008–2022, <http://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna> (dostęp: 21.07.2023).

¹⁶ Ch. Henrichson, R. Delaney, *The Price of Prisons. What Incarceration Costs Taxpayers*, Center on Sentencing and Corrections, Vera, 2012, <https://www.vera.org/downloads/publications/price-of-prisons-updated-version-021914.pdf> (dostęp: 21.07.2023).

Tabela 5. Wydatki na utrzymanie osadzonych w wybranych krajach europejskich w 2021 roku

	Wydatki na utrzymanie 1 osadzonego (średnia wartość w euro w przeliczeniu na jeden dzień)		Wydatki na utrzymanie 1 osadzonego (średnia wartość w euro w przeliczeniu na jeden dzień)
Austria	157,09	Rosja (dane z 2015 roku)	22,51
Belgia	145,88	Hiszpania	86,29
Bułgaria	13,00	Szwecja	322,00
Czechy	74,00	Turcja	9,81
Dania	207,40	Słowacja	62,03
Finlandia	227,60	Luksemburg	327,20
Francja	126,65	Portugalia	57,25
Niemcy	165,72	Gruzja	10,55
Grecja	28,16	Serbia	32,63
Węgry	37,00	Anglia i Walia	130,00
Irlandia	1207,00	Irlandia Północna	230,61
Włochy	152,95	Szkocja	132,00
Litwa	37,66	Średnia	116,07
Holandia	296,00	Mediana	81,41
Norwegia	378,00	Wartość minimalna	2,60
Polska	29,19	Wartość maksymalna	378,00

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M.F. Aebi, E. Cocco, L. Molnar, *Annual penal statistics; SPACE I — Prison Populations, Survey 2022. Final Report*, Council of Europe, 15.12.2022, https://wp.unil.ch/space/files/2023/06/230626_SPACE-I_2022_FinalReport.pdf (dostęp: 21.07.2023).

Kara pozbawienia wolności traktowana jako uniwersalne narzędzie, zdolne do realizowania wszystkich zadań stawianych przed karą kryminalną to ewidentna pozostałość z okresu jej formalnej dominacji¹⁷. Problem polega na tym, że wyobrażenie więzienia sprawiedliwego i budzącego powszechny lęk, a jednocześnie wyrażające-

¹⁷ Kara pozbawienia wolności w ujęciu historyczno-filozoficznym pojawiła się w repertuarze kar jako sankcja dominująca dzięki ruchom intelektualnym oświecenia i rewolucjom burżuazyjno-demokratycznym z XVIII i XIX w. — w klimacie, gdy wolność ludzka uzyskiwała wysoką cenę na „gieldzie wartości”. Odebranie człowiekowi wolności stało się w konsekwencji tej przełomowej zmiany kulturowej i społecznej potężnym orężem w arsenale kar kryminalnych. W perspektywie historycznej ustanowienie kary pozbawienia wolności było ewidentnym czynnikiem postępu, co dzisiaj może się wydawać paradoksem. Nie powinniśmy jednak zapominać, że najsurowsza z kar kryminalnych, czyli właśnie pozbawienie wolności, wypierała wówczas stosowane z całym okrucieństwem karę śmierci i kary cielesne (zob. L. Lernell, *Współczesne zagadnienia polityki kryminalnej. Problemy kryminologiczne i penologiczne*, Warszawa 1978, s. 221). W dokumentach jednego z pierwszych międzynarodowych kongresów penitencjarnych, który odbył się w 1847 r. w Brukseli, możemy przeczytać, że: „Ani nie przypadek, ani nie kaprys prawodawcy sprawiły, że uwięzienie jest fundamentem i niemal całym gmachem naszej obecnej konstrukcji kar, jeno postęp techniczny i złagodzenie obyczajów” — M. Foucault, *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, przeł. T. Komendant, Warszawa 1998, s. 224. Jeżeli w wyniku doświadczeń XX i pierwszej dekady XXI w. klimat ten zmienił się istotnie, to przecież zupełnie nie zaniknął.

go poszanowanie dla wartości chronionych prawem i kształtującego nawyk zgodnego z tym prawem postępowania, uzupełnione o mit resocjalizacyjnej zdolności do przeobrażenia każdego przestępcy chyba nigdy nie miało nic wspólnego z rzeczywistością. Takie idealistyczne i pozbawione empirycznych podstaw założenie jest zapewne atrakcyjne w przestrzeni populistycznych strategii walki z przestępczością. Jednocześnie jednak ten kierunek myślenia o karze pozbawienia wolności to jeden z głównych czynników rozczarowania efektywnością kary pozbawienia wolności i źródło wadliwego postrzegania tej sankcji.

Współcześnie kara kryminalna znacząco przesunęła się w kierunku bardzo złozonej formuły, mającej zmienny charakter. Elementy konstytutywne sankcji nie wynikają dzisiaj wyłącznie z treści pierwotnego orzeczenia karnego. Poszczególne składniki orzeczenia narastają powoli i stopniowo przekształcają się w toku wykonywania kary. Postępowanie wykonawcze to w istocie dopasowywanie treści zastosowanej sankcji do przekształcających się w miarę postępów w oddziaływaniu na skazanych form i metod tego oddziaływania. W praktyce może zachodzić potrzeba modyfikowania, wywołana bądź oczekiwanymi zmianami (progresja), bądź pojawieniem się niepokojących oznak pogłębiania się przyczyn wykołajenia społecznego (regresja)¹⁸. W związku z tym wprowadzane do treści orzeczenia zmiany mogą zwiększać stopień dolegliwości kary lub go łagodzić, a nawet doprowadzić do jej skrócenia.

W perspektywie naszych doświadczeń z izolacją penitencjarną podstawowego znaczenia nabierają pojęcie statusu prawnego skazanego oraz ochrona praw podmiotowych skazanego¹⁹. Z koncepcją ochrony praw podmiotowych należy wiązać wyraźny postulat, że skazany nie może być traktowany jako przedmiot oddziaływań resocjalizacyjnych, jako swoisty przedmiot środków przymusu. Opozycją skrajnego postrzegania izolacji penitencjarnej musi być postulat przestrzegania podmiotowych praw skazanego oraz egzekwowania tylko tych obowiązków, które wynikają z prawidłowego wykonania orzeczenia²⁰. Pojęcie statusu prawnego i idąca za tym koncepcja praw podmiotowych skazanego to fundament postępowania wykonawczego, równoważący do pewnego stopnia fakt, że skazany wobec organów wykonawczych pozostaje w stosunku uzależnienia i podległości. Dlatego ogromnie ważne jest precyzyjne określenie elementów stosunku prawnego łączącego skazanego z organami prawa karnego wykonawczego i to zarówno w sferze praw skazanego, jak i jego obowiązków. Status prawny skazanego opiera się bowiem na założeniu istnienia określonych norm prawnych. Normy te nie mogą być przekraczane, jako że tworzą one skuteczną zaporę wobec bezprawnych działań ze strony organów administracji penitencjarnej. Jednocześnie przepisy ustalające obowiązki, zakazy i prawa skazanego wyznaczają czytelny i pewny zakres kompetencji organów, pozwalając na egzekwowanie konkretnych zachowań w zgodzie z wolą ustawodawcy.

Mity i uproszczenia dotyczące kary pozbawienia wolności muszą być stale weryfikowane. Realistyczne podejście do tej sankcji zakłada wszak świadomość jej ne-

¹⁸ J.M. Stanik, *Psychologia sądowa. Podstawy, badania, aplikacje*, Warszawa 2013, s. 456–464.

¹⁹ Twórcą tej teorii jest niemiecki uczonec Berthold Freudenthal, który nazywał ją „teorią położenia prawnego skazanego”; zob. B. Freudenthal, *Strafvollzug als Rechtsverhältnis des öffentlichen Rechts*, „Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft” 1911; B. Freudenthal, *Die Staatsrechtliche Stellung der Strafgefangene*, Jena 1910.

²⁰ S. Pawela, *Kodeks karny wykonawczy. Praktyczny komentarz*, Warszawa 1999, s. 30.

gatywnych następstw przy jednoczesnym zachowaniu właściwych proporcji w jej stosowaniu i poszanowaniu współczesnych standardów jej wykonywania. Więzienie deklarujące w swej warstwie aksjologicznej poprawę (resocjalizację) musi mieć jednocześnie na uwadze poziom recydywy (niski poziom efektywności przy bardzo wysokich kosztach izolacji), zjawisko kompresji populacji osadzonych oraz psychospołeczne następstwa izolacji. Powinno to oznaczać maksymalną troskę o zachowanie zdrowia psychicznego jednostki. Skazany wystawiony jest bowiem na niebezpieczeństwo poważnych zakłóceń i często zdarzających się sytuacji pogłębienia patologicznych cech osobowościowych i indywidualnych czynników kryminogennych. Warto zatem podkreślać aspekt indywidualizacji w postępowaniu ze skazanymi, kiedy to czasem skromnie określony cel w postaci braku dalszej demoralizacji (skromny antynegatywny efekt izolacji) czy utrzymanie stabilności psychicznej jawią się jako spore osiągnięcia w toku wykonywania kary pozbawienia wolności.

Codziennie życie w więzieniu — maksymalnie uregulowane (regulaminowo określone) i pozornie ustabilizowane — może tworzyć wrażenie przewidywalności. Nic bardziej złudnego. W istocie wraz z zawężeniem kręgu, zamknięciem w przestrzeni oddziału czy celi powstaje specyficzna atmosfera konfliktu i rywalizacji. Być może pole do potencjalnych konfliktów jest węższe niż na wolności, ale w związku z niemożnością ich uniknięcia (sytuacja przymusowej izolacji) konflikty wytwarzają dużo większe napięcia.

Model wykonania kary pozbawienia wolności najbardziej odpowiadający oczekiwaniom i wyzwaniom współczesnego penitencjaryzmu powinien w wypadku każdego skazanego zakładać schemat indywidualizacji, poszanowanie statusu prawnego skazanego oraz uwzględnienie zasady humanitarnego, godnego i pozbawionego dyskryminacji traktowania. Od pierwszego dnia spędzonego w jednostce penitencjarnej, a w zasadzie już na etapie wymiaru kary powinny być zatem przeprowadzone badania w obszarze szacowania ryzyka powrotu do przestępstwa (predykcja recydywy), uwzględniające w szczególności wrażliwych typach zachowań kryminalnych (na przykład agresja, przemoc seksualna, uzależnienie) także ustalenie ryzyka zagrożenia dla potencjalnej ofiary i społeczności lokalnej.

Najpełniejszym wyrazem dbałości o ofiary przestępstw jest próba uruchomienia mechanizmów sprawiedliwości naprawczej i kompensacji szkody. Jeśli tego typu działania nie byłyby wskazane, warto zadbać o uruchomienie mechanizmów i środków zabezpieczenia ofiary i otoczenia społecznego sprawcy. W toku wykonywania kary szczególny nacisk powinien się koncentrować na identyfikacji potrzeb kryminogennych przestępcy (czynników etiologicznych skłaniających lub ułatwiających popełnianie przestępstw przez konkretnego skazanego).

Oprócz tych ustaleń warto określić drugą stronę obrazu przestępcy, czyli zidentyfikować jego pozytywne cechy czy zasoby ochronne (tak zwany indywidualny zasób potrzeb niekryminogennych). W niektórych przypadkach czynione ustalenia powinny przyjąć wymiar uszczegółowionej, specjalistycznej diagnozy w ramach badań psychologicznych, psychiatrycznych lub seksuologicznych. Środki i metody oddziaływania penitencjarnego nie mogą bowiem być, jak się często zdarzało w przeszłości, stałym, automatycznym zestawem działań uniwersalnych (takich samych dla wszystkich skazanych). Różnicą nowego podejścia do skazanych powinna być dba-

łość o wypracowanie i wdrożenie indywidualnego schematu oddziaływań korekcyjnych, zabezpieczających lub terapeutycznych w stosunku do konkretnego sprawcy. Wszystkie działania powinny być stale monitorowane i poddawane ocenie, a w miarę potrzeb modyfikowane zarówno w ujęciu indywidualnym, jak i w perspektywie efektywności całego systemu (nieustanna ewaluacja indywidualna i programowa).

Bibliografia

Opracowania

- Aronson E., Aronson J., *Człowiek istota społeczna*, przeł. J. Radzicki, Warszawa 2012.
- Ciosek M., *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa 2001.
- Foucault M., *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, przeł. T. Komendant, Warszawa 1998.
- Frudenthal B., *Die Staatsrechtliche Stellung der Strafgefangene*, Jena 1910.
- Frudenthal B., *Strafvollzug als Rechtsverhältnis des öffentlichen Rechts*, „Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft” 1911.
- Goffman E., *Charakterystyka instytucji totalnych*, [w:] *Elementy teorii socjologicznych*, wyb. W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki, [red. W. Derczyński, A. Jasińska-Kania], Warszawa 1975.
- Kalisz T., *Kara pozbawienia wolności z perspektywy rozważań teleologicznych dotyczących wymiaru i wykonania kary*, [w:] *Prawo karne wykonawcze w systemie nauk kryminologicznych. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Leszka Boguni*, red. T. Kalisz, Wrocław 2011.
- Kolarczyk T., *Psychologia penitencjarna*, Warszawa 1980.
- Kwiatkowski B., *Przeżycia traumatyczne osób pozbawionych wolności i ich konsekwencje: funkcjonalne wsparcie psychologiczne i społeczne dla osadzonych po doznanej traumie*, „Polskie Forum Psychologiczne” 27, 2022, nr 2.
- Lernell L., *Współczesne zagadnienia polityki kryminalnej. Problemy kryminologiczne i penologiczne*, Warszawa 1978.
- Marek A., *Funkcje kary pozbawienia wolności na tle zmian polityki karnej*, [w:] *X lat obowiązywania kodeksu karnego wykonawczego*, red. S. Leleńtal, G.B. Szczygieł, Białystok 2010.
- Miszewski K., *Funkcjonowanie w izolacji więziennej skazanych na ekstremalnie długie kary pozbawienia wolności a szansa na udaną readaptację po zwolnieniu*, „Szkola Specjalna” 2021, nr 1.
- Miszewski K., Miałkowska-Kozaryna M., *Dyskusja wokół problemu prizonizacji na kanwie badań własnych*, „Resocjalizacja Polska” 19, 2020.
- Niewiadomska I., *Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności*, Lublin 2007.
- Pawela S., *Kodeks karny wykonawczy. Praktyczny komentarz*, Warszawa 1999.
- Perska P., Stępniać P., *Zdrowie a funkcjonowanie skazanego w zakładzie karnym*, „Pielęgniarstwo Polskie” 2014, nr 1 (51).
- Stanik J.M., *Psychologia sądowa. Podstawy, badania, aplikacje*, Warszawa 2013.
- Szymanowski T., *Polityka karna i penitencjarna w Polsce w okresie przemian prawa karnego*, Warszawa 2005.
- Szymanowski T., *Przemiany systemu penitencjarnego w Polsce*, Warszawa 1996.
- Waligóra B., *Funkcjonowanie człowieka w warunkach izolacji więziennej*, Poznań 1974.
- Wojciszke B., *Psychologia społeczna*, Łódź 2019.

Źródła internetowe

- Aebi M.F., Cocco E., Molnar L., *Annual penal statistics; SPACE I — Prison Populations, Survey 2022. Final Report*, Council of Europe, 15.12.2022, https://wp.unil.ch/space/files/2023/06/230626_SPACE-I_2022_FinalReport.pdf.
- Henrichson Ch., Delaney R., *The Price of Prisons. What Incarceration Costs Taxpayers*, Center on Sentencing and Corrections, Vera, 2012, <https://www.vera.org/downloads/publications/price-of-prisons-updated-version-021914.pdf>.
- Służba Więzienna, *Statystyka roczna*, <http://www.sw.gov.pl/strona/statystyka-roczna>.

Tomasz Kalisz

Więzenie jako kara kryminalna. Kilka uwag o współczesnych problemach izolacji penitencjarnej

Walmsley R., Fair H., *World Prison Population List*, Institute for Crime & Justice Policy Research, https://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/world_prison_population_list_13th_edition.pdf.

Walmsley R., Fair H., *World Female Imprisonment List. Women and Girls in Penal Institutions, Including Pre-Trial Detainees/Remand Prisoners*, Institute for Crime & Justice Policy Research, https://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/world_female_imprisonment_list_5th_edition.pdf.

Томаш Каліш

Вроцлавський університет

Ув'язнення як кримінальне покарання. Кілька зауважень щодо сучасних проблем пенітенціарної ізоляції

Анотація

Покарання у вигляді позбавлення волі повинно застосовуватися дуже обережно та з урахуванням усіх затрат і негативних наслідків ізоляції а також припущення обмежених можливостей для досягнення цілей соціальної реабілітації. Це не означає, що від такої форми кримінально-правового реагування на заборонені дії слід відмовитися. Необхідність реформування покарання у вигляді позбавлення волі та пошуку ефективних організаційних форм для пенітенціарних систем повинна враховувати дані щодо кількості населення в світі, що відбуває кримінальне ув'язнення і особливо відстежуючи тенденції в цій сфері. Критика покарань, в основі яких лежить ізоляція, часто зводиться до констатації про низьку ефективність, високі економічні і соціальні затрати і ряд інших негативних наслідків в індивідуальній сфері, безпосередньо пов'язаних з дуже глибоким втручанням у сферу прав і свобод людини. На практиці ми маємо справу з явним парадоксом, який полягає у створенні репресивної інституції в її реальному характері та інституції соціальної реабілітації, що лежить в сфері очікувань.

Наголошуючи на небезпеці ізоляції і говорячи з цього ракурсу про серйозну кризу сучасної кримінально-виконавчої системи, вказується на прагматичну неефективність (що проявляється у зростанні рівня рецидивної злочинності) та порушується проблематична до прийняття з ідеологічного погляду проблеманегуманного виміру цього виду покарання. Покарання у вигляді позбавлення волі через призму особи, яка піддається процесу ізоляції, відкриває одне з найскладніших напрямків дискусії про негативні наслідки такої форми кримінально-правової реакції на заборонені дії. При дослідженні процесу тюремної ізоляції, якому із примусом піддають злочинця, сильно підкреслюється невідповідність створених там умов до вимог належного психічного та фізичного функціонування особи.

Стаття висвітлює проблему, пов'язану з постійним зниженням ефективності позбавлення волі, що вимірюється кількістю рецидивної злочинності (ми чітко фіксуємо зростання кількості рецидивістів серед засуджених у всьому світі). Низька ефективність позбавлення волі, його економічна витратність, розмір соціальних негараздів і суто особистих проблем засуджених є постійними пунктами, навколо яких будуються сучасні дискусії щодо покарання у вигляді позбавлення волі. Пенітенціарним системам також доводиться мати справу з проблемою так званого «ущільнення ув'язнених». Зменшення частки беззастережної міри покарання у вигляді позбавлення волі в структурі судимостей

(що не завжди означає зменшення загальної чисельності ув'язнених) на практиці означає, що в місцях позбавлення волі концентруються засуджені з найгіршим соціальним прогнозом, глибоко деморалізовані, засуджені за найтяжчі злочини (за останній період ми відзначаємо значне зростання засуджених за терористичні злочини). Це означає необхідність суттєвих змін у функціонуванні пенітенціарної системи. Особливо це стосується захисних аспектів, моделей пенітенціарного впливу, збільшення терапевтичних інструментів під час відбування покарання у вигляді позбавлення волі чи інституційних рішень у сфері постпенітенціарної допомоги.

З першого дня перебування в установі виконання покарань, а насправді вже на стадії винесення вироку, слід проводити дослідження у сфері оцінок ризику рецидиву (прогнозування рецидиву) з урахуванням особливо чутливих видів злочинної поведінки таких як агресія, сексуальне насильство та узалежненість. Також слід визначити ризик небезпеки для потенційної жертви та місцевої громади. Найповнішим виявом турботи про жертви злочинів є спроба запустити механізми відшкодування збитків та компенсаційних процедур. У тих випадках, коли такі дії недоцільні, варто подбати про активацію механізмів і заходів захисту жертви та соціального оточення злочинця.

Під час виконання покарання особливу увагу слід приділяти виявленню криміногенних потреб засудженого (етіологічних факторів, що спонукають або сприяють вчиненню конкретних злочинів). Крім цього, варто визначити іншу сторону портрета злочинця, а саме виявити його позитивні риси або знайти захисні ресурси (так званий індивідуальний ресурс некриміногенних потреб). У деяких випадках висновки повинні бути у формі детального фахового діагнозу в рамках психологічного, психіатричного або сексологічного обстеження.

Засоби і методи пенітенціарного впливу не можуть бути, як це часто бувало раніше, постійним, автоматичним набором універсальних дій (однакових для всіх засуджених). Різницею в новому підході до засуджених повинен стати акцент для розробки та реалізацію індивідуальної корекційної схеми, захисної чи терапевтичної взаємодії по відношенню до конкретного злочинця.

Вся діяльність повинна постійно контролюватися та оцінюватися, а за потреби — корегуватися як на індивідуальній основі, так і з боку ефективності всієї системи (постійна індивідуальна та програмна оцінка).

Ключові слова

кара позбавлення волі, ізоляція, ув'язнення, тюремні витрати